

کعبه؛ از گذشته تا امروز

روایات دینی از خلقت و آفرینش زمین می‌گوید. خلق زمین از مکه آغاز شد و همین است که آن را ام‌القری یا مادر شهرها می‌خوانند.

روایات دینی از خلقت و آفرینش زمین می‌گوید. خلق زمین از مکه آغاز شد و همین است که آن را ام‌القری یا مادر شهرها می‌خوانند. این روایات، نخستین معماری کعبه را نیز به آدم ابوالبشر نسبت می‌دهند. (1 ص. 113) همچنین آمده است شیث نبی نیز پس از پدر خود دیگر بار این کار را کرده است. (2 ص. 119) پس از این دو تجدید بنای کعبه را حضرت ابراهیم (ع) پیامبر اولوالعزم و نیای انبیای ابراهیمی به انجام رسانید. برخی نویسندگان معتقدند به استناد آیه 127 سوره بقره، حضرت ابراهیم و فرزندش، تجدید بنای کعبه را بر ستون‌های به جا مانده آن از زمان‌های گذشته به انجام رسانیده اند: ⅱ و (نیز به یاد آورید) هنگامی را که ابراهیم و اسماعیل، پایه‌های خانه (کعبه) را بالا می‌بردند...». (2 ص. 119) سیدجلال امام در پژوهشی که به بررسی آرای دو دسته از مفسران پرداخته است، این رای را که حضرت ابراهیم (ع) کعبه را مرمت و بازسازی کرده و نه بنیانگذاری، مقدم دانسته است. (3)

با این حال گفته می‌شود خانه کعبه در بنای حضرت ابراهیم هنوز مسقف نبوده و این امر در زمان قصی بن کلاب صورت گرفت. قصی پدر بزرگ هاشم و جد پنجم پیامبر اسلام بوده است. گفته می‌شود پیش از قصی و پس از حضرت ابراهیم نیز دو مرتبه دیگر کعبه تجدید بنا شده است.

تاریخ بنای کعبه پس از ولادت پیامبر اسلام، شکلی مدون تر و موثق تر یافت. در این زمان و پنج سال پیش از برگزیده شدن نبی مکرم اسلام به نبوت، قریشی‌ها دیگر بار دست اندرکار تجدید بنای کعبه شدند. برخی روایات آتش سوزی و برخی دیگر سیل را دلیل این آسیب به خانه کعبه عنوان کرده اند.

مورخان متقدم از تغییر برخی ویژگی‌های کعبه در این تجدید بنا در قیاس با ویژگی‌های خانه بنا شده توسط حضرت ابراهیم خبر داده اند. افزودن بر ارتفاع، کاستن از طول، مسدود کردن در غربی کعبه و بالا بردن ارتفاع در شرقی کعبه، چهار تغییری است که گفته می‌شود در تجدید بنای کعبه لحاظ شده است. (2 ص. 120) در این تجدید بنا بزرگان قریش بر سر نصب حجرالاسود به جای خود اختلاف کردند، حاصل آن شد که امر را به داوری نخستین فردی که وارد مسجدالحرام می‌شوند واگذاشتند و او نبی مکرم اسلام بود. در این تجدید بنا، پیامبر مکرم اسلام، نصب حجرالاسود بر جای خود را انجام داد.

پس از این تجدید بنا، به دنبال حمله لشکر یزید به فرماندهی حصین بن نمیر و آتش سوزی در خانه کعبه، عبدالله بن زبیر برای نهمین بار خانه کعبه را تجدید بنا کرد. در این حادثه آتش سوزی و پرتاب سنگ با منجیق بنیان خانه کعبه را ضعیف کرد. گفته می‌شود در این تجدید بنا، ابن زبیر خانه کعبه را ویران ساخت تا بار دیگر آن را بر ستون‌هایی بنیان بگذارد که ابراهیم نبی بنا کرده بود. (2 ص. 121) چندی بعد حجاج بن یوسف اما دست به کار تخریب کعبه می‌شود. هدف او بازگرداندن پایه‌های کعبه به نقطه‌ای بود که قریش در آنجا قرار داده بود. این قسمت از کعبه که حطیم گفته می‌شود، در زمان تجدید بنا توسط قریش در پنج سال قبل از بعثت به دلیل کمبود مصالح، از بنا خارج ماند و به کاهش طول کعبه منجر شد. ابن زبیر پس از چندین دهه خواست تا ابعاد کعبه را به اندازه تاریخی آن بازگرداند. اما عبدالملک بن مروان به حجاج دستور داد تا بخشی را که ابن زبیر به کعبه افزوده بود، از آن بکاهد. (4 ص. 59) حجاج با تخریب مجدد قسمت حطیم (بخشی از حجر اسماعیل) طول خانه خدا را کوتاه‌تر کرد. روایت شده است که در زمان حجاج کار تجدید بنای کعبه به مشکل برمی‌خورد و با حضور امام سجاد (ع) این امر میسر می‌گردد. (1 ص. 124)

پس از دهمین تجدید بنای کعبه در زمان حجاج، خانه خدا دیگر هیچ نیازی به تعمیر اساسی نیافت تا آن که سال 1039 هجری قمری (1009 هجری شمسی، 1630 میلادی) سیلی در مکه اتفاق افتاد که نه تنها قریب 4000 نفر از سکنه این شهر را قربانی کرد، بلکه به داخل مسجدالحرام راه یافت و دیوارهای کعبه را ویران کرد. از میان دیوارها، تنها دیوار جنوبی سالم می‌ماند که آن هم البته ترک خورده و محتاج بازسازی و تعمیر شده بود. این اتفاق در زمان سلطنت مراد چهارم، معروف به سلطان مرادخان پادشاه عثمانی رخ داد. والی مکه خبر را به او گزارش می‌دهد. او نیز دو نفر از نمایندگان خویش را برای نظارت بر امر بازسازی کعبه به مکه می‌فرستد. به دستور سلطان دیوارهای باقیمانده را فرو می‌ریزند و خانه خدا را از نو بنا می‌کنند. ماجرای این بازسازی توسط زین العابدین بن نورالدین کاشانی که از علمای شیعه بوده و در آن وقت برای زیارت در مکه حضور داشته به طور کامل در کتاب ⅱ؛ مفرحه الانام فی تاسیس بیت ... الحرام» روایت شده است. (5) سیدمحسن امین عاملی خاطرنشان می‌شود: ⅱ؛ بنای کعبه کنونی، همان ساختمان سلطان مراد چهارم از پادشاهان عثمانی است که سال 1040 هجری بر اثر ورود سیل به مسجد الحرام و تخریب آن از نو بنا گردید. این ساختمان استحکام و قدرتمندی کامل دارد؛ به طوری که تاکنون پابرجا و استوار مانده است. ساختمان کعبه از سنگ‌های

بزرگی به رنگ سیاه متمایل به کبودی ساخته شده است. این سنگ ها از دل کوه های مکه استخراج شده و بسیار سخت و قوی می باشند. سنگ های کعبه از دو نوع بزرگ و کوچک تشکیل شده است که بزرگ ترین آنها به طول 190 سانتی متر و عرض 50 سانتی متر و ارتفاع 28 سانتی متر است و کوچک ترین سنگ های کعبه حدود 50 سانتی متر طول و چهار سانتی متر عرض دارد». شاید به سبب همین بازسازی بود که محتشم کاشانی که شاعری شیعه و در ظل سلطنت صفوی بود، در قطعه ای به مدح سلطان مرادخان، شاه جوان عثمانی پرداخت و در بیت پایانی آن ماده تاریخی به هجری خورشیدی برای تولد او به نظم در آورد: «#171;بهر سال ولادتش گفتم، ماهی از آفتاب حاصل شد». پس از این تجدید بنای کلی، خانه کعبه جز به صورت جزئی تعمیر نشده است.

خانه کعبه در مسجدی واقع شده که مسجدالحرام خوانده می شود. روایاتی می گویند همان گونه که بنای کعبه به دست حضرت آدم صورت گرفت، حدود مسجدالحرام را نیز هم او تعیین کرده است. با این حال حریم مسجدالحرام در گذر ایام همواره در حال گسترش بوده است. جدیدترین تغییرات نیز به گسترش مطاف - یعنی محدوده اطراف کعبه که حجاج و عمره گذاران در آن محدوده خانه خدا را طواف می کنند - انجامیده است و قسمتی از این مطاف نیز برای طواف افراد دارای مشکل جسمی دو طبقه شده است. این نخستین طرح توسعه مسجد الحرام نیست. طی دهه های گذشته نیز این محدوده با الحاق شماری از بیوت تاریخی از جمله بیوت صحابه، ائمه و خاندان پیامبر اسلام که در محدوده پیرامونی مسجد قرار داشته اند، این مسجد را گسترش داده اند. داستان گسترش محدوده مسجد الحرام، اما به دیرباز و صدر اسلام باز می گردد. دماوندی در قریب به 400 سال پیش می نویسد: «#171;مروی است که زمین حرم تمام مسجد الحرام است و در اطراف حرم خانه ها بود و از میان خانه ها راه ها بود که مردم از آن طرف آمد و شد می کردند تا زمان خلیفه دوم و خلیفه خانه های متصل به حرم را گرفته داخل حرم کرد و بر دور مسجد دیواری برآورد....پس از او عبدالله بن زبیر... بسیار در حرم افزود.»(ص 124) همانند کعبه که مرمت ها و بازسازی های فراوانی را در طول تاریخ تجربه کرده است، خلفا و پادشاهان بی شماری به مرمت، توسعه یا بازسازی مسجدالحرام پرداخته اند. بویژه پادشاهان عثمانی از قرن دهم هجری، اهتمام ویژه ای به بازسازی و مرمت مسجدالحرام داشتند. طی چهار قرن اخیر این مسجد دائماً در معرض تغییر، تحول و گسترش بوده است. با این حال برخی اقدامات عمرانی صورت گرفته در اطراف حرم شریف خالی از انتقاد و ایراد نبوده است. بنای برج 871 متری موسوم به برج ساعت از جمله این اقدامات بوده است. علاوه بر این که این برج از درون مسجد الحرام کاملاً نما دارد، کعبه را در کوه های اطراف مکه از نظر مخفی کرده است. حساسیت ویژه مسلمانان به این ساختمان عظیم الشان سبب شده طی قرون گذشته همواره در امر توسعه مسجدالحرام و مرمت کعبه نهایت احتیاط به عمل آمده به طوری که مبادا کعبه یا مسجد از شکل ابتدایی خود دور شوند.

منابع و ارجاعات:

1. تاریخ کعبه و مسجدالحرام. دماوندی، محمد معصوم بن محمد صالح. ویرایش رسول جعفریان. تابستان 1374، میقات حج، صص 111-134.
2. تاریخ بنای کعبه. هندی، مبارک علی. ترجمه حسین واثقی. بهار 1389، صص 117-146.
3. کعبه و بررسی تاریخ بنای آن در قرآن. امام، سیدجلال. معرفت، شماره 114، خرداد 1386، صص. 74 - 55.
4. الزقن، محمد. کعبه و جامه آن از آغاز تاکنون. ترجمه هادی انصاری نشر مشعر، 1384.
5. مفرحه الانام فی تاسیس بیت الله الحرام. بن نورالدین علی حسینی کاشانی، زین العابدین. ویرایش رسول جعفریان. میقات حج، شماره دوم، پاییز 1372.

محمد منصوری بروجنی / جام جم